

Da li je rasizam korišćen na prostorima NDH?

Zbog specifičnog geografskog položaja i istorijskog razvoja, na području jugostočne Evrope postojale su i postoje različite verske i etničke grupe. U 11. veku ovde se povukla granica između pravoslavne i katoličke vere nakon velikog crkvenog raskola, a u 15. veku ovde se, prodorom osmanlija, nastanio i islam. Početkom Drugog svetskog rata, pre svega zahvaljujući podršci nacističke Nemačke i fašističke Italije, na ovim prostorima svoje mesto je našla i NDH – Nezavisna Država Hrvatska. Nova država je morala da odredi politički odnos prema različitim verskim i etničkim grupama koje su bile u njenom sastavu. Za kreranje tog odnosa veoma je bio važan razvoj rasne ideologije tokom 19. i 20. veka. Nezavisnom Državom Hrvatskom je rukovodio ustaški režim, koji je oblikovao politiku koja je imala karakteristike rasne i nacionalne isključivosti.

Na ulazima u lokale, parkove i druga javna mesta u NDH, bile su istaknute table sa natpisima: „Zabranjen ulaz Srbima, Židovima i psima!” Sa ovog spiska nisu stradali jedino psi. Srbi i Jevreji su stradali zbog rasizma. Komandant italijanskih okupacionih trupa u Jugoslaviji, general Mario Roata, zapisao je u svojim memoarima da su ustaše, odmah po dolasku na vlast „povele rasnu kampanju u ime hrvatske rase, i - kako su govorili - u ime katoličke religije... otpočeli su na širokom planu uništavanje srpsko-pravoslavnog stanovništva... kampanju koja je karakteristična po ubistvima na desetine hiljada lica, uključujući starce, žene i decu, dok su druge desetine hiljada lica zatvarana u tobožnje logore...ostavljeni da umiru od gladi ili od muka”.¹

Ako ovome dodamo da su u NDH donete Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti, koje su se najsurovije primenjivale, možemo s pravom tvrditi da je u ovoj državi postojao rasizam.

Razumevanje koncepta rase

Da bi shvatilo političko i ideološko delovanje ustaških vlasti, važno je razumeti koncept rase. Iz sociološke perspektive, pojam rase je veoma složen. Pojave naučnih teorija rase, krajem 18. i početkom 19. veka, iskorišćene su u svrhu opravdanja društvenog poretka u NDH. U periodu nastanka imperijalnih sila u Evropi, rasna ideologija služila je kao opravdanje vlasti nad manje razvijenim narodima u novoosvojenim područjima. Otac modernog rasizma je grof Žozef Artur de Gobino (1816-1882) koji je razlikovao tri rase – belu (kavkasku), crnu (negroidnu) i žutu (mongoloidnu), ali je ujedno naglašavao superiornost bele rase zbog nivoa inteligencije, morala i volje, koja joj je omogućila da proširi svoj uticaj celim svetom. Crnu rasu je označio kao rasu sa životinjskim

¹ <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/23/srpski/F04022201.shtml>

karakterom, sa nedostatkom sposobnosti, morala i emocionalne stabilnosti. Ovaj koncept je odbacio biološke teorije rase. Pod uticajem ovih ideja, Adolf Hitler je oblikovao rasnu ideologiju svoje nacističke stranke.

Za razliku od definicije rase u kojoj se koriste biološki argumenti, De Gobino i njegovi sledbenici se u objašnjenju rase pozivaju na etničnost koja označava etničku pripadnost koja se oblikuje procesom socijalizacije i po kojoj se pripadnici dveju etničkih grupa razlikuju po svojoj kulturi, a to su: jezik, istorija i poreklo, vera, stilovi oblačenja i dekoracije.

Odnos hrvatske vlasti - rasizam prema Jevrejima, Romima i Srbima

Napad na Jugoslaviju započeo je 6. aprila 1941, a Jugoslavija je kapitulirala već 17. aprila 1941. Nekoliko dana pre kapitulacije, na prostoru Jugoslavije nastala je nova marionetska fašistička država, Nezavisna Država Hrvatska.²

U novoj državi Ante Pavelić je imao mesto premijera i ministra spoljnih poslova. U vreme stvaranja NDH na državnom je području živelo 6 miliona stanovnika – najviše Hrvata, njih 3,5 miliona, zatim 1,8 miliona Srba i oko 700.000 Muslimana.

Odnos vlasti prema Jevrejima i Romima stavljen je pod zajedničko poglavlje zato što je odnos prema ovim narodima bio određen rasnim zakonodavstvom, tj. zakonskim odredbama o rasnoj pripadnosti. Samim tim on se znatno razlikuje od odnosa prema bosansko-hercegovačkim muslimanima, dok je odnos prema Srbima takođe imao elemente rasizma, unutar granica NDH.

Ustaški režim je, po uzoru na naciste, od početka radio na tome da stvori „čisti hrvatski životni prostor“, a na tom putu su im se osim Srba, našli Jevreji i Romi. Kako bi imao opravdanje za svoj teror, ustaški režim je stvorio pravnu podlogu i propisao 17. aprila 1941. godine *Zakonsku odredbu za odbranu naroda i države*, koja će odrediti odnos novonastale države prema svim nepodobnim ljudima. Ova odredba nije direktno bila usmerena protiv Jevreja i Roma, već protiv onoga „tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti“³, taj će se smatrati „krivcem zločina veleizdaje“ i očekuje ga „kazna smrti.“⁴ Svesna upotreba sintagmi poput: *čast ili životni interesi hrvatskog naroda*, ostavlja vrlo širok prostor onima koji taj zakon treba da sprovedu u delo, pa su zbog toga mnogi nevini ljudi, mogli da se nađu na udaru režima.

Već sutradan, 18. aprila, poglavnik Ante Pavelić je proglasio *Zakonsku odredbu o sačuvanju hrvatske narodne imovine* u kojoj se jasno spominju Židovi (Jevreji), a kojom se proglašavaju ništavnim svi pravni poslovi sklopljeni između Jevreja, kao i između Jevreja i trećih osoba, sklopljenih dva meseca pre proglašenja NDH. Sve tačke ove

² Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 54.-56.

³ Požar Petar, *Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu*, 149.

⁴ Požar Petar, *Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu*, 149.

Zakonske odredbe su usmerene isključivo na Jevreje, pa to možemo smatrati otvorenim iskazom rasizma, jer su imale za cilj da materijalno oslabe Jevreje i da ih upozore na njihov položaj u novom društvu.

Nekoliko dana kasnije u *Narodnim novinama* su objavljene tri nove zakonske odredbe. Prva je bila *Zakonska odredba o državljanstvu* kojom su određeni uslovi za posedovanje državljanstva Nezavisne Države Hrvatske, kao i privilegije koje taj položaj sa sobom nosi. Značajna je *Tačka 2.* ove odredbe u kojoj se jasno navodi da je državljanin Hrvatske samo osoba arijevskog porekla, koja je dokazala da nije radila protiv oslobodilačkih težnji hrvatskog naroda. Ključne reči, *arijsko podrijetlo (arijevsko poreklo)*, precizno su objašnjene u drugoj odredbi, *Zakonskoj odredbi o rasnoj pripadnosti*, koja u sedam tačaka objašnjava rasnu pripadnost i potrebne uslove da bi se neko mogao smatrati arijevcem ili nearijevcem. Osoba arijevskog porekla je definisana kao osoba „koja potječe od predaka, koji su pripadnici europske rasne zajednice ili koji potiču od potomaka te zajednice izvan Europe.“⁵ Ovo se poreklo kod katolika dokazivalo krsnim, rodnim i venčanim listom predaka prvog i drugog kolena, odnosno preko roditelja, baba i deda.

Pavelić je bio svestan da se sa Romima može obračunati znatno lakše nego sa Jevrejima, tako da je u četvrtoj tački odredbe, Romima posvećena samo jedna rečenica: „Kao Ciganin u smislu ove zakonske odredbe vrijedi osoba, koja potječe od dvaju ili više predaka drugog koljena, koji su Cigani po rasi.“⁶

Pavelić i Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH, išli su tako daleko da su osnovali „rasnopolitičko povjerenstvo“ koje je donosilo mišljenja i predloge o svim slučajevima rasne pripadnosti.

Treća zakonska odredba je bila *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda*. Tom odredbom se zabranjuje brak između Jevreja i drugih osoba koje nisu arijevskog porekla sa osobama arijevskog porekla. Takođe je eksplicitno zabranjen „zločin oskvrnuća rase“ koji zabranjuje i bilo kakav polni čin između ovih osoba. U svim ovim rasnim odredbama jasno se vidi da su Pavelić i ustaško vođstvo strahovali od „onečišćenja“ rasno čiste hrvatske nacije, čvrsto se nadovezujući na nacističku rasnu ideologiju.

Genocid nad Jevrejima, Romima i Srbima

U prva tri meseca postojanja NDH, Jevreji su izgubili državljanstvo, naređeno im je da nose žutu traku, izbacivani su iz stanova i kuća, oduzimana su im preduzeća i druga imovina i donete su uredbe o upućivanju u logore u kojima će velika većina biti ubijena. Zbog ratnih neprilika, vlasti su odustale od kolonizacije Roma, a okrenule su se deportaciji Roma u Jasenovac. Lažnim obećanjima o navodnoj kolonizaciji u Rumuniju ili odlasku na rad u Sloveniju, vlast je minimizirala otpor Roma na putu do logora

⁵ Požar Petar, *Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu*, 160.

⁶ Požar Petar, *Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu*, 161.

Jasenovac, gde su ubijani. S obzirom da je u NDH živelo oko 1.800.000 Srba, vlasti nisu imale precizan plan šta mogu da učine sa njima, pa se javila ideja da treba „trećinu pobiti, trećinu iseliti, trećinu pokrstiti“.

Kao i Jevrejima, i Srbima su bili zabranjeni simboli. Srbima je zabranjena ćirilica, tako što je Pavelić doneo *Zakonsku odredbu o zabrani ćirilice*. Dalje, ulice i trgovi koji su u nazivima imali bilo šta što se odnosilo na Srbe, bili su preimenovani. Najveći broj pravoslavnih - srpskih hramova je srušen ili pretvoren u katoličke hramove. Sve srpske humanitarne i kulturno-prosvetne organizacije bile su zabranjene. Srbi su bili obavezni da prijave celokupnu imovinu, koja im je potom oduzeta. Srpska i jevrejska imovina dodeljivana je zaslužnim pojedincima, odnosno Hrvatima. I Srbi su morali obavezno nositi traku na desnoj ruci sa obeležjem „P“ (pravoslavni). U NDH je propagiran prelazak Srba u rimokatoličku veru, kako bi dobili status ravnoparnih građana NDH. Ovakvi prelazi u drugu veru nisu zasnovani na ličnim željama Srba, nego na spašavanju života, a postoje podaci po kojima je tokom celog trajanja rata broj pokrštenih bio između 250.000 i 350.000.⁷ Na osnovu ideje Ante Pavelića o osnivanju hrvatske pravoslavne crkve, doneta je *Zakonska odredba o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi*, jer po njemu u Hrvatskoj državi ne sme biti ni srpska, a ni grčka pravoslavna crkva.

U procesu „pročišćenja Hrvatske nacije“, Srbi su odvođeni i ubijani u logorima Jasenovac i Stara Gradiška, a srpska deca su bila prva koja su ubijana. Od 83.000 osoba koje su stradale u ovim logorima oko 48 hiljada su Srbi, 16 hiljada su Romi, a 13 hiljada su Židovi (Jevreji).

Zaključak

Različit odnos vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema različitim verskim i etničkim grupama, bio je pre svega uslovljen ideologijom ustaškog pokreta.

Kopirajući nacističke rasne zakone i donoseći svoje rasne zakonske odredbe, vlasti u NDH su zadobile značajnu materijalnu i novčanu korist preuzimanjem imovine Židova i Srba. S druge strane, genocidnom politikom eliminisale su svo stanovništvo koje se svojom posebnosti i specifičnim stilom života nije uklapalo u sliku raso čiste Hrvatske. Sveukupna istorija Nezavisne Države Hrvatske, a pogotovo njen odnos prema različitim verskim i etničkim grupama, i danas je aktuelna tema u međudržavnim odnosima Republike Hrvatske i susednih država, ali isto tako i u medijima gde se vode rasprave. Upravo zbog činjenice da pojedinci i dalje pokušavaju da negiraju ili opravdaju teror sproveden nad manjinskim grupama u NDH, na istoričarima leži odgovornost da jasnim argumentima, analizirajući relevantne istorijske izvore, pokažu zastrašujuće posledice politike rasne i nacionalne isključivosti ustaških vlasti.

Ono što je interesantno je da je Ante Pavelić napustio Zagreb 1945. godine i da je

⁷ Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zbornik radova, Zagreb, prosinac 2019, strana br. 89

privremenu sigurnost pronašao u Argentini. Međutim, za razliku od Adolfa Hitlera koji je do svoje smrti ostao veran svojim rasnim stavovima, Pavelić je 1945. potpisao *Zakonsku odredbu o izjednačavanju pripadnika NDH s obzirom na rasnu pripadnost* u kojoj se navodi da proglašenjem ove odredbe u Narodnim novinama „prestaje među pripadnicima Nezavisne Države Hrvatske svako razlikovanje prema rasnoj pripadnosti.“⁸ Ukinute su tako sve zakonske odredbe, prema kojima se pripadnici Nezavisne Države Hrvatske razlikuju s obzirom na rasnu pripadnost, kao i svi ostali propisi, izdati na temelju tih zakonskih odredbi.

⁸ Petar Požar, *Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu*, 348.